

НАВУКОВА-ГЭАРЭТЫЧНЫ, НАВУКОВА-МЕТАДЫЧНЫ ЧАСОПІС

Заснавальнікі:

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства "Выдавецтва "Пачатковая школа", дзяржаўная навуковая ўстанова "Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі", Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Рэдакцыйная калегія:

Галоўны
рэдактар
Максім
Навумавіч
Гальпяровіч

Канстанцін Бандарыка, Сымон Барыс, Пётр Брыгадзін, Рыгор Васілевіч, Вячаслаў Даніловіч, Валерый Жук, Мікалай Забаўскі, Віктар Іўчанкаў, Аляксандр Каваленя, Міхаіл Касцюк, Веньямін Космач, Уладзімір Кошалеў, Васіль Кушнер, Надзея Кушнер, Уладзімір Ладзько, Рыгор Лазько, Аляксандр Лякотка, Аляксей Літвін, Анатоль Люты, Вольга Ляўко, Ігар Маршалюк, Наталія Матусевіч, Аляксандр Радзькоў, Аркадзь Русецкі, Аляксандр Смолік, Сяргей Ходзін, Мечыслаў Часноўскі, Алег Яноўскі, Эдмунд Ярмуск.

Рэдакцыйная рада:

Уладзімір Адамушка, Юрый Бохан (старшыня рады), Марыя Бяспалая, Аляксандр Вабішчэвіч, Надзея Ганушчанка, Уладзімір Гілеп, Аляксандр Груша, Аляксандр Гужалоўскі, Таісія Доўнар, Дзяніс Дук, Ларыса Жэрка, Аляксандр Кахановіскі, Аляксандр Корзюк, Аляксандр Кушнярэвіч, Вячаслаў Лазіцкі, Святлана Марозава, Леанід Мартынаў, Сяргей Новікаў, Алег Слука, Валерый Талкачоў, Людміла Трыгорлава, Уладзімір Тугай, Віктар Фядосік, Неаніла Цыганок, Анатоль Шаркоў.

Рэдакцыя:

Намеснік галоўнага рэдактара — Наталія Матусевіч, рэдактар аддзела — Надзея Кушнер, мастацкае афармленне — Уладзімір Малахаў, вёрстка — Надзея Пяткоўская, карэктурка — Людміла Шчэрба.

ЗМЕСТ

Слова ад рэдакцыі 3

ПАЛІТЫЧНАЯ ГІСТОРЫЯ

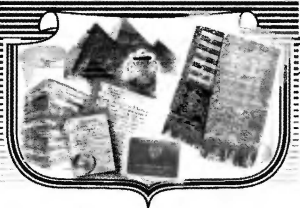
Рыгор Лазько *Самавызначэнне, прыпынёнае гвалтам (Да пытання аб разгоне Усебеларускага з'езда 1917 года)* 5

ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ

Андрэй Буча *Беларускі навуковы кабінет у Празе (1927—1930 гг.): стварэнне і дзейнасць* 11
Дзяніс Філіпчык *Абрад "Варваркі": змест, асаблівасці, перспектывы захавання* 19

ЗНАХОДКІ І АДКРЫЦЦІ

Алег Дзярновіч *Насарог для султана. Падарожжа Мацея Стрыйкоўскага ў Асманскую Імперыю ў 1574—1575 гг.* 25

Алег ДЗЯРНОВІЧ

НАСАРОГ ДЛЯ СУЛТАНА. Падарожжа Мацея Стрыйкоўскага ў Асманскую Імперыю ў 1574—1575 гг.

Мацей Стрыйкоўскі (1547—1593) — гісторык, храніст, паэт часоў Вялікага Княства Літоўскага — пражыў насычанае і яркае жыццё. Вядомы ён як аўтар першай друкаванай гісторыі ВКЛ — "Хронікі Польскай, Літоўскай, Жамойцкай і ўсёй Русі", што была ўпершыню выдана ў 1582 годзе, а таксама шэрагу іншых цікавых твораў. Часам даследчыкам шанцуе адкрываць новыя эпизоды з жыцця гэтага цікавага чалавека і творцы.

Восенню 1574 г. Мацей Стрыйкоўскі накіроўваўся з Ковкава ў сталіцу Асманскай Імперыі Стамбул у складзе дыпламатычнай місіі Рэчы Паспалітай, якую ўзначальваў Енджэй Тарноўскі. За плячыма Стрыйкоўскага на той час яшчэ маладога чалавека, была ваенная служба ў Віцебскім гарнізоне, а таксама выкананне функцыі "рыскуна" (выведніка) на "маскоўскай мяжы".

Палітычная сітуацыя ў Рэчы Паспалітай у гэты час была даволі экзатычнай — у чэрвені 1574 г. патаемна з'явіўся ў Парыж, даведаўшыся пра смерць свайго старэйшага брата, французскага караля Карла IX, злом назаўра абраны каралём польскім і вялікім князем літоўскім Генрых Валуа, які неўзабаве ўзышоў на французскі трон. У Рэчы Паспалітай пачаўся перыяд міжкаралеўя, час палітычных інтрыг, выбараў новага караля польскага і вялікага князя літоўскага. Адным з асноўных палітычных інтрыг у Рэчы Паспалітай усё адно

заставаўся актуальным пытанне адносінаў з Асманскай Імперыяй ды статусу Валахіі і Малдавіі. Для вырашэння гэтага комплексу пытанняў і было накіраванае ў Стамбул пасольства Енджэя Тарноўскага.

Пакуль дыпламаты Рэчы Паспалітай дабраліся да сталіцы Асманскай Імперыі, там памёр султан Селім II, і на трон гэтай дзяржавы ўзышоў яго сын Мурад III. Новы султан загадаў забіць сваіх малодшых братаў, каб ніхто не мог аспрэчыць яго дынастычных правоў*.

Вось такія бурлівыя падзеі спадарожнічалі пасольству Рэчы Паспалітай. Але найбольшае ўражанне на Мацея Стрыйкоўскага ў Стамбуле зрабіла

* Дарэчы, героі той гісторыі з'яўляюцца персанажамі даволі папулярнага ў наш час турэцкага гістарычнага тэлесерыялу "Цудоўны век", дзе адным з галоўных персанажаў выступае украінка Рахсалана (Настасся / Аляксандра Лісоўская) як Горэма Султан — маці Селіма II і бабуля Мурада III.

ДЗЯРНОВІЧ Алег Іванавіч.

Старшы навуковы супрацоўнік Цэнтра ўсеагульнай гісторыі і міжнародных адносін Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1966 г. у Мінску. У 1990 г. закончыў Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт. У 2004 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму "Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносін Вялікага Княства Літоўскага і Ліўоніі ў канцы XV — першай палове XVI ст. (Сістэматызацыя і актывы аналіз)". З 1994 г. працуе ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі. Займаецца гісторыяй Вялікага Княства Літоўскага і краін Балтыйскага рэгіёна, крыніцазнаўствам і гістарыяграфіяй. Апублікаваў манаграфію па гісторыі зносінаў ВКЛ і Ліўоніі "...in nostra Livonia" (Мн., 2003), кнігу "Фрэскі гісторыі: Артыкулы і эсэ па гісторыі і цывілізацыі Беларусі і Цэнтральна-Усходняй Еўропы" (Мн., 2011), распрацаваў публікацыю археаграфічнай серыі "Віцебска-Рыжскія акты XIII—XVII стст.: Дагаворы і службовыя карэспандэнцыі памж органамі кіравання горада XIII—XVII стст.: Дагаворы і службовыя карэспандэнцыі памж органамі кіравання горада (Вып. 1. Мн., 2005). Аўтар больш за 200 навуковых публікацый.

зусім іншая падзея, дзякуючы якой пасольства 1574 г. і ўвайшло ў гісторыю. Такой падзеяй стаў прывоз у Стамбул насарога, пра што пакінуў свае ўспаміны Стрыйкоўскі.

Паводле Стрыйкоўскага, насарога прыслалі ў падарунак султану Селіму II, але дастаўся ён ужо новаму ўладару Асманскай Імперыі — султану Мураду III. Насарога змясцілі ў садзе пры мячэці Ая-Соф'я (былым саборы Святой Сафіі), а Стрыйкоўскі, як ён сам пра гэта піша, уласнаручна карміў гэтую "бестыю".

Адкуль паходзіць гэтыя звесткі? Мацей Стрыйкоўскі замалюваў незвычайную для еўрапейцаў жывёлу і пакінуў збоку малюнка запіс пра яе. Гэты запіс з'яўляецца толькі другім вядомым на сёння аўтографам Стрыйкоўскага. Сам жа малюнак распачынае рукапісны сшытак, які ўтрымлівае тэкст паэмы "Бітва пад Улай", прывесчанай слаўнай перамозе войска ВКЛ на чале з Мікалаем Радзівілам Рудым і Рыгорам Хадкевічам над корпусам маскоўскага ваяводы Пятра Шуйскага ў 1564 г.

Але чаму насарог выклікаў такую жывую рэакцыю Стрыйкоўскага, што стаў падкаваць для з'яўлення гэтага малюнка. Прычына тут крыецца ў сімвалічным статусе насарога для рэнесанснай культуры Еўропы.

Насарогі Плінія Старэйшага. Справа ў тым, што насарогаў у Еўропе не бачылі з часоў Старажытнага Рыма. Праціцелі Рымскай Імперыі любілі збіраць у сябе розных экзатычных жывёлаў — іх не проста паказвалі народу, але наладжвалі нават двубой экзатычных жывёлаў з гладыятарамі, а таксама з іншымі жывёламі. У сваім знакамітым творы "Натуральная гісторыя" рымскі старажытны пісьменнік-эрудыт Пліній Старэйшы (22/24 г. н. э. — 79 г. н. э.) апісваў масавыя забавы, наладжаныя консулам Рымскай Рэспублікі Пампеем Вялікім у 55 г. да н. э. Для іх прывезлі і насарога. Пліній Старэйшы падкрэслівае, што насарога рымляне бачылі ўжо раней і меў ён адзін рог. Іншы ж насарог, які быў адмыслова вырашчаны ў Рыме для бітвы са сланом, рыхтуючыся да бою, *"вастрыў свой рог аб камяні"*. Паводле Плінія Старэйшага, насарог падчас бойкі *"імкнецца трапіць суперніка ў жывот, які ў таго, як яму вядома, больш уразлівы"*. І яшчэ: *"Па даўжыні гэты насарог роўны слану, але ногі ягоныя нашмат карацейшыя, а шкура — бледна-жоўтага колеру"*.

"Натуральная гісторыя" Плінія Старэйшага была напісаная каля 77 г. н. э. ды мела характар энцыклапедыі прыродных і чалавечых з'яваў. Неўзабаве яна стала надзвычай папулярнай, і ўжо ў II ст. н. э. пачалі з'яўляцца кароткія пераказы гэтага маштабнага твору, які ўтрымліваў 37 кніг. "Натуральная гісторыя" стала адным з тых антычных твораў, на які не забываліся і ў часы Сярэднявечча. Фактычна гэты твор Плінія Старэйшага стаў правобразам наступных еўрапейскіх энцыклапедыяў, бо вызначаўся сваёй маштабнасцю, цытаваннем іншых аўтараў, наяўнасцю паказальніка зместу. Такая вядомасць "Натуральнай гісторыі" паўплывала і на складанне вобразу насарога не толькі ў Сярэднявеччы, але і ў эпоху Адраджэння.

Двубой у Лісабоне. У 1498 г. эскадра партугальскага падарожніка Васка да Гамы адкрыла шлях у Індыю, і ўжо з пачатку XVI ст. партугальцы распачалі каланізацыю гэтага экзатычнага і багатага краю. У 1510 г. партугальскі адмірал Афонс дзі Альбукеркі захапіў мусульманскі форт у Гоа. Так пачалося стварэнне Партугальскай Імперыі — першай еўрапейскай каланіяльнай імперыі Новага часу. Стваряючы па берагах Індыйскага акіяну ўмацаваныя пункты са сталымі партугальскімі гарнізонамі (ад Гоа да Малайзіі), Альбукеркі здолеў перахапіць у арабаў кантроль над асноўнымі шляхамі марскога еўразійскага гандлю.

У 1514 г. дзі Альбукеркі, на той час губернатар Партугальскай Індыі, накіраваў паслоў да Музафара II — султана гістарычнай вобласці Камбея (цяпер штат Гуджарат, Індыя). Пасольства, мэтай якога было атрымаць дазвол на пабудову твартугальскага форта, скончылася беспаспяхова. Але падчас дыпламатычнай цырымоніі адбыўся абмен падарункамі — партугальскім паслам былі перададзеныя ў тым ліку і насарогі. Альбукеркі вырашаў накіраваць падарункі, сярэд іх насарога, вядомага па мянушцы Ганда, разам з дагледчыкам, да караля Партугалі Мануэля I Шчаслівага.

У студзені 1515 г. з Гоа ў Лісабон пад кіраўніцтвам капітана Францыска Перейры Каўтуньё адплыла эскадра з трох караблёў, на адным з якіх і знаходзіўся насарог. Яна за даволі кароткі час — 120 дзён — перасякла Індыйскі акіян, абмінула мыс Добрай Надзеі, а далей праплыла праз Атлантычны акіян да вусця ракі Тэжу, на якой і знаходзіцца Лісабон. 20 мая 1515 г. экзатычнае жывёла была дастаўленая ў партугальскую сталіцу.

Насарог выклікаў надзвычайную цікавасць пры двары партугальскага караля. Справа ў тым, што еўрапейцы хоць і чыталі твор Плінія Старэйшага, але лічылі насарога міфічнаю жывёлаю, што мела пад сабой пэўныя падставы. Знакаміты рымскі аўтар, які абапіраўся на запісы іншых антычных географіў і падарожнікаў, сапраўды змяшчаў у сваім творы часам неверагодныя, легендарныя звесткі. Насарога таксама часта атаяснялі з адзінарогам, міфічнай жывёлай, сімвалам цнатлівасці, якая ўяўлялася канём з адным рогам на ілбе.

Індыйскага насарога трымалі ў звырынцы караля Мануэля I пры палацы Рыбэйра ў Лісабоне, асобна ад сланоў і іншых буйных жывёлаў. На день Святога Духа, які ў 1515 г. прыйшоўся на 3 чэрвеня, было вырашана наладзіць двубой паміж насарогам і сланом — так глыбока свядомасць еўрапейскіх вучоных узрушылі сведчанні Плінія Старэйшага, што нават існавала патрэба ў фізічным узаўважэнні апісанага. Сведкі, якія прысутнічалі пры "рэканструкцыі гісторыі" ў 1515 г., адзначалі, што насарог павольна набліжаўся да маладога слана, але той, спужаўшыся шуму натопу, папроста збег. Такім чынам, бітва паміж насарогам і сланом не адбылася.

Але ўспамін пра насарога надоўга застаўся ў Лісабоне. У тым жа самым месцы ў вусці ракі Тэжа, дзе з палубы карабля быў спушчаны насарог, у гонар

Фрагмент выявы
насамага Мацея
Стрыйкоўскага.

Выява насамага і аўтограф Мацея Стрыйкоўскага.
Другая старонка рукапісу Стрыйкоўскага са зборніка з тэкстам паэмы "Бітва пад Улай".

адкрыцця Васка да Гама марскога шляху ў Індыю, у 1515 г. пачалі ўзводзіць умацаваны форт — Беленскую (Віфлеемскую) вежу. Гаргулі — спускі вадацёчных жабабур'яў у гатычнай архітэктуры, якія звычайна скульптурна афармляліся ў выглядзе гратэскных персанажаў, — у Беленскай вежы былі зробленыя ў выглядзе галавы насарога.

Першыя графічныя фіксацыі. Можна ўявіць сабе цюравасць еўрапейцаў XVI ст., калі да двара аднаго з еўрапейскіх манархаў былі дастаўлены гэтыя небачаныя раней bestыі, гэтыя далёкія водгукі антычнасці. Няўдалы лісабонскі двубой 1515 г. усё ж спарадзіў першую хвалю стварэння выяў незвычайнай істоты. Інфармацыя пра яе распаўсюджвалася праз папулярныя ў той час "лютучыя лісткі". Першая вядомая нам выява лісабонскага насарога была выкананая ў тэхніцы ксілаграфіі (гравюры па дрэве) і ілюстравала паэму (памфлет) фларэнтыйскага лекара Джавані Джакома Пені, выдадзеную 13 ліпеня 1515 г., — менш чым праз два месяцы пасля ўваходу караблёў з Партугальскай Індыі ў рэчышча Тэжы.

Паэма мае назву, якая доволі падрабязна апісвае абставіны з'яўлення насарога ў Лісабоне: "Forma e Natura e Costumi de lo Rinocerote stato condotto importogallo dal Capitanio de larmata del Re et altre belle cose condotte dalle insule nouamente trouate" ("Форма, і Прырода, і Шлях Насарога, прывезенага капітанам арміі партугальскага караля, і іншыя прыгожыя рэчы, прывезеныя з новых астравоў"). Выява насарога знаходзіцца пад загаловам паэмы. Адзіны захаваны асобнік гэтага твору (8 старонак, 10 × 9,5 см) на сёння належыць Бібліятэцы Калумба (Biblioteca Colombina) ў Севіліі⁴. Заўважаючы, што гэты асобнік друкаванай "улеткі" адметны яшчэ тым, што на яе апошняй старонцы маецца аўтограф іспанскага пісьменніка і касмографа, сына Хрыстафора Калумба Фернанда Калумба "Este libro costó en Roma medio quatraín por noviembre de 1515 / Esta registrado 2260" ("Я набыў гэтую кнігу ў паўкатрэна ў Рыме ў лістападазе 1515. / Зарэгістравана пад № 2260").

На дэманстрацыі насарога ў Лісабоне прысутнічаў мараўскі купец і друкар Валяцін Фернандэс, які дастаў у Нюрнберг да сваяго прыяцеля, нямецкага мастака і графіка Альбрэхта Дзюрэра, ліст з апісаннем гэтай істоты. Яшчэ ў адным лісце, што атрымаў Дзюрэр, аўтар якога невядомы, быў змешчаны накід малюнка насарога. Такім чынам, нямецкі графік не баючы ўжываў гэтага незвычайнага звера, але меў яго апісанне і менавіта па ім і зрабіў малюнак насарога карычневымі чарніламі (274 × 420 мм). Менавіта на падставе гэтага малюнка была зроблена гравюра на дрэве (214 × 298 мм), якая ў выніку стала люстэркавай адносна малюнка.

Малюнак Дзюрэра меў назву "RHINOCERON 1515" і суправаджаўся тлумачальным запісам нямецкага⁵. Пераклад гэтага суправаджальнага тэксту выглядае наступным чынам: "У год 1511/3 [варта чытаць 1515. — А.Д.] 1 мая быў дастаўлены да нашага караля Партугаліі ў Лісабон гэтая жывая жывёла

з Індыі, што завецца насарогам (Rhinocerate). Таму што гэта такі чуд, я палічыў, што павінен адправіць гэтае паведамленне. Ён мае колер жабы і ўвесь пакрыты густой лускаю, а таксама ўпамеры ён такі ж, як і слон, але ніжэйшы, і смеротны вораг слана. Ён мае на пярэдняй частцы носа моцны востры рог, і калі гэтая жывёла набліжаецца да слана, каб змагацца з ім, заўсёды спачатку вострыць свой рог аб камяні і кідаецца на слана з галавой паміж яго пярэдніх нагамі. Тады трапляе слану, дзе яго скура найтанчэйшая, а затым бадае яго. Слон вельмі баіцца насарога; бо той заўсёды забадае яго, калі сустракае слана. Бо ён добра ўзброены, вельмі жывы і спрытны. Жывёлу называюць rhinocero па грэцку і латыні, а ў Індыі — гомда (gomda)".

Гэты тэкст з малюнку Дзюрэра ўтрымлівае некалькі важных тэксцэлагічных асаблівасцяў. Найперш у звестках пра насарога мы бачым звесткі Плінія Старэйшага, што пацвярджае думку аб запазычанні рэнесанснай Еўропы асноўных уяўленняў пра гэтую bestыю з працы старажытнага рымскага аўтара. Апроч таго, у тлумачальным тэкст да малюнку і гравюры Дзюрэра трапіла памылковая дата — 1513 г., якая і надалей будзе тыражавацца ў шматлікіх узаўважальных гравюрах.

Гравюра Альбрэхта Дзюрэра доўгі час вылясця дакладнай выявай насарога — амаль да канца XVIII ст., пакуль не была заменена на больш пэўныя малюнку, у прыватнасці насарога Клары, якія дэманстравалі па ўсёй Еўропе, у тым ліку і ў Рэчы Паспалітай, на працягу 1740—1750-х гг. Нягледзячы на анатамичныя недакладнасці, гравюры Дзюрэра шматкроць капіравалі на працягу трох стагоддзяў, і сёння даследчыкі сцвярджаюць, што ніводная выява жывёлы не зрабіла такога глыбокага ўплыву на еўрапейскае мастацтва, як "насарог Дзюрэра".

Якія ж недакладнасці мела выява "насарога Дзюрэра"? На гравюры насарог пакрыты моцнымі шчытамі, падобнымі да брані, мае каўнер на шыі, а таксама суцэльную грудную пласціну. Выглядае так быццам шчыты брані змацаваныя на швах заклёпкамі. На спіне насарога Дзюрэр намалюваў маленькі рог, а ногі "пакрыў" лускай. Часам гісторыкі мастацтва, якія даследуюць гравюры Дзюрэра, пішуць, што для бою насарога са сланом у Партугаліі сапраўды мог быць створаны камплект даспехаў, які на гравюры і адлюстраваны.

Ёсць і іншы, больш "бялагізатарскі" погляд на "насарога Дзюрэра" — прыхільнікі мастака сцвярджаюць, што графічны эффект брані маглі выклікаць зморшчаныя скуры насарога. Верагодна, што браня паказаная на малюнку і гравюры, наоўраш з іншымі неадпаведнасцямі была вынікам неразумення ці ўяўлення аўтара. На малюнку Дзюрэра цела насарога, уключаючы "даспехі", пакрыта ячэйстым узорам. Магчыма, так мастак спрабаваў перадаць выгляд грубай і амаль безвалосай скуры, на якой прыкметны характэрныя гузы, што пакрываюць верхнюю частку ног і плечы. Не выключана, што гэты ўзор можа ад-

мостроўцаў дэрматыт, на які захварэў насарог з-за неаправільнага ўтрымання падчас падарожжа з Індыі ў Парыжы. Нагадаем, што самога насарога вялікі менавіта грабёр уживува не бачыў.

Насарог Стрыйкоўскага. Цяпер звернемся да павольства Рэчы Паспалітай 1574 г. у Стамбул, падчас якога Машей Стрыйкоўскай быў так уражаны насарогам. Аўстрыйскі дыпламат у Стамбуле занатаваў, што павольства Рэчы Паспалітай прыбыла ў сталіцу Асманскай Імперыі 15 снежня. Само падарожжа ў Турцыю, багатае на небяспекі і дзівоссы, Стрыйкоўскай пазней аліша ў сваёй вершаванай аўтабіяграфіі, выдасяжанай у 1582 г. разам з ягоным галоўным тэарам — Хронікай Польскай, Літоўскай, Жамойцкай і Ябэй Рус¹.

На рэчаіснасць Асманскай Імперыі Стрыйкоўскай спадзеў дэсяць крытычна — ён ацэньваў палітычны пад гэтай дзяржавы з пункту гледжання канцэпцый палітычных правоў у шляхецкай дзяржаве. Зрэшты гэтыя пазыцыі згуляла з храністам і злы жарт, калі 14 снежня 1574 г. каралём польскім і вялікім князем апошнім быў абраны Стэфан Баторы. Гэты манарх да абрання свайго быў князем Трансільваніі — васава Асманскай Імперыі. Апрача таго, на выбарах караля польскага і вялікага князя літоўскага кандыдатуру Польшы падтрымлівала Турцыя. Таму са сваёй анты-прэскай ораванасцю Стрыйкоўскай быў вельмі неасвоены чы ў каралеўскім Кракаве. Як мяркую даследчыцы яго творчасці Юлія Радзішоўска², гэтая сітуацыя і вымусіла храніста зноў вярнуцца ў Вялікае Княства Літоўскае. Тут, жывучы пры двары князёў Апелькавічаў і Уяльмі і Слуцкі, Стрыйкоўскай меў рэдкаю магчымасць знаёміцца з беларуска-літоўскімі летапісамі, што наўраўнава на яго фарміраванне як гістарыёграфа.

Але Стрыйкоўскай застанецца ў нашай памяці і як востры ды дасціпны назіральнік, у тым ліку дзякуючы сваёй замалеўцы "стамбульскага насарога". Аналіз занатаваў Стрыйкоўскага паказвае, што храніст усё ж не быў знаёмы з гравюрамі Дзюрэра, бо ён напісаў, што гэтая бестыя "для назірання радкая ў Еўропе, якую, можа быць, апроч нас нікто на свае вочы ў Еўропе не бачыў, калі б не прыехаў да Канстанцінопаля". Далей ён падкрэсліў: "Я там яго часта і дурна лічыў ды карміў яго, стоячы каля сада ў Святой Сафіі". З іншага боку, Стрыйкоўскай, відавочна, добра ведаў "Натуральную гісторыю" Плінія Старэйшага, на якую ён пазней не раз спасылаўся.

Ягога ж насарога прывезлі ў 1574 г. у Стамбул? Гэта шалкам мог быць афрыканскі насарог, гістарычны арагал распаўсюджвання якога быў недалёка ад паўночна-афрыканскіх уладанняў Асманскай Імперыі.

Але тут варта ўгледзецца ўважлівей у малюнак Стрыйкоўскага — на ім выразна выяўлены аднарогавы насарог. Справа ў тым, што афрыканскія насарогі (белы і чорны) маюць два рогі. Адзін рог маюць як раз індыйскія насарогі — менавіта прадстаўніка ляснага віду і прывезлі ў 1515 г. у Лісабон. Хутчэй за ўсё, Стрыйкоўскай бачыў у Стамбуле таксама індыйскага насарога.

Індыйскі (панцырны) насарог не мае ворагаў у прыродзе, хіба што тыгра, для якога любімы ласунак — дзіцяняты насарога. Але ў сутычцы з дарослым насарогам у тыгра шанцаў няма. Нават сустрача з індыйскім сланом не ўяўляе небяспекі для панцырнага насарога, які смела кідаецца на прышэльца і, як правіла, прымушае яго рэціравацца. Зусім як у Плінія Старэйшага.

У любым выпадку эпізод з замалеўкай Стрыйкоўскім насарога паказальны. Ён выразна дэманструе, як агульныя сюжэты лучылі Еўропу эпохі Рэнесансу з антычнай спадчынай. Для нас гэта таксама добры прыклад таго, як не толькі эліты, але і сярэдня пласты грамадства Вялікага Княства Літоўскага асвойвалі ў XVI ст. культурна-геаграфічную прастору вакол сваёй Айчыны. Дасціпнае вока было тут не лішнім.

¹ Пушкинский Дом. Коллекция Онаевича. X. 33, арк. 2. Поўны тэкст запісу: "Którego przy nass Cessarawizimowi potim Amurawoti sinowi iego przysłał Żepiąn do Konstantinopola za upominek w tym 1574 zwierza albo razi-ci bestia ku widzeniu rzadka, której mogę rzecz zaćdem okrom nass nie widziać w Ewropie azby do Constantinopola iechać. Jam stą go częste u ręką gtaskań a owsem go karmia stoj w przygrodku kościota S. Sophie" (Пушкинский Дом. Коллекция Онаевича. X. 33. Арк. 2.).

² "Isdem ludis et rhinoceros unius in nare cornus, qualis saepe, visus. alter hic genitus hostis elephantu cornu ad saxa limato praeparat se pugnae, in dimicatione alvum maxime petens, quam scit esse molliorem. longitudo ei par, crura multo breviora, color buxus" (Plinius. Naturalis historia. Lib. VIII. XXIX. 71; Плиний Старший. Естественная история. Кн. VIII. // Труды кафедры древних языков. Том 3 = Труды исторического факультета МГУ. Том 53. М., 2012. XXIX. 71).

³ Публікацыя арыгінальнага італьянскага тэксту і яго аналіз м.: Serani, Ugo. Forma e natura e costumi de lo rinocerote de Giovanni Giacomo Penni. Texto y traducción // Etiópica: Revista de Letras Renacentistas (Grupo de Investigación Literatura e Historia de las Mentalidades Universidad de Huelva), Nr. 2 (2006). P. 146—171 (http://www.uhu.es/revista.etiopicas/num/02/art_2_5.pdf).

⁴ La Biblioteca Colombina, Sevilla. Sig. 6. 3. 29 (32).

⁵ "Ite[m] in 153 jor adi i may hat man unsem kung van portigall gen lisabona procht ein sold lebedig tir aws India das nent man Rhynocerate das habich dir von Wunders wegen müssen abkunterfet schicken hat ein farb wý ein / krot vnd van dicken schain überleg fast fest vnd ist in d[e]r gros als ein helfant aber nýdrer vnd ist des helfantz tott feint es hat for[n] awff der nasen ein starck scharf hore[n] und so dz tir an helfant Kunt mit jm zw fechten so hat es for albeg sein / hore[n] an den steinen scharbyf gewestz vnd lauff dem helfant mit dem Kopff zwischen dy fordere[n] pein dan reist es den helfant awff wo er am düsten hawt hat vnd erwürt jn also der helfant fürcht jn ser übell den Rhynocerate dan er erwürt jn albeg wo er den helfant aukum dan er ist wöl gewapent vnd ser freidig und behent D[a]z tir würt Rhinocero in greco et latino Indico vero gomda".

⁶ Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach ryckskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego, przedytm nigdy od żadnego ani kuzzone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / Opracowała J. Radziszewska. W-wa, 1978. S. 8.

*Насарог для султана. Падарожжа
Мацея Стрыйкоўскага ў Асманскую Імперыю ў 1574—1575 гг.
(да матэрыялу Алега Дзярновіча)*

“БЕЛАРУСКИ ГІСТАРЫЧНЫ ЦЭНТРА” 4.2016

Фрагмент выявы насарога Мацея Стрыйкоўскага.

**Somma e natura e costumi de lo Rhinocero,
che stato condotto importogallo dal Capita
nio de larmata del Re e altre belle cose con
dutte dalle insule nouamente trouate.**

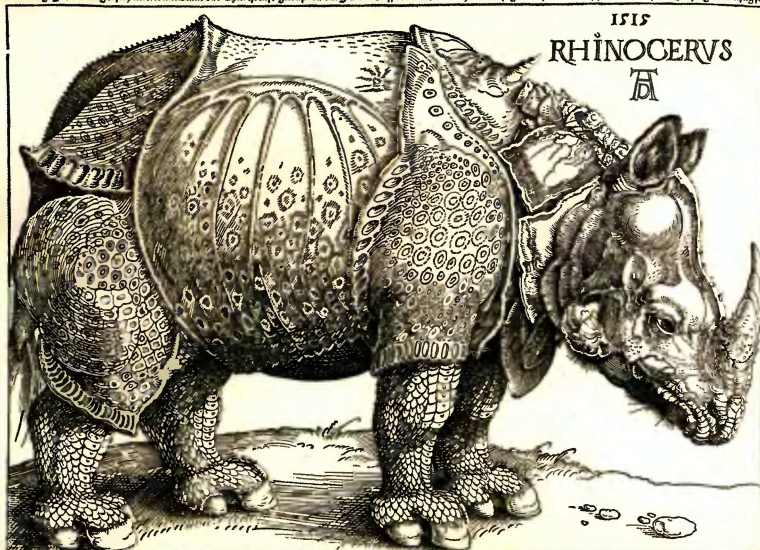

Выява “лісабонскага насарога” з “лятухага лістка” з тэкстам паэмы Джавані Джэакома Пені.

**Насарог для султана. Подарокъ жса
Мацея Стрыйкоўскага ў Асманскую Имперію ў 1574—1575
(да матэрыялу Алега Дзярновіча)**

1575. In dem Jahr 1575. Jan. 20. 4. 11. 17. Hat man den großschönen König von Portugal Emanuel gen. Lyfobona brachte aus India ein sollich lebendiges Thier. Das nemme ich Rhinoceros. Das ist bey mir mit einer fester gestalt. Es hat ein scharff stantz horn von auff der nase. Das beyndt es allig so wagen wo es bey fahen ist. Das dreyes Thier ist des sechs farn todt frucht. Das schiffende frucht es fast vndt. Darn wo es in andern so laufft. In dem Thier mit dem horn. Es ist bey dem horn vndt rhyf den schiffende vndt ein rhyf auff off erolig. In das mag er sich mit erren. Darn das Thier ist also gemasere das In der schiffende nichts hat thün. Sie sagen auch das der Rhinoceros schiffd. frucht vndt laufft by.

Малюнак і гравюра з выявай насарога. Мастак Альбрэخت Дзярэр.

Насарог для султана. Падарожжа Мацея Стрыйкоўскага ў Асманскую Імперыю ў 1574—1575 гг.
(да матэрыялу Алега Дзярновіча)

Выва насарога і аўтограф Мацея Стрыйкоўскага. Другая старонка рукапісу Стрыйкоўскага са зборніка з тэкстам паэмы "Бітва пад Улай".